

Zusammenfassung

Am 8. Dezember 1940 veranstaltete Dänemarks National-Sozialistische Arbeiter-Partei eine öffentliche Kundgebung im ‚Højskolehjemmet‘ in Hadersleben. Vor der Kundgebung marschierten ungefähr 275 Mann von der schleswigschen ‚Sportsabteilung‘ der DNSAP in Uniform und mit Spaten bewaffnet durch die Stadt. Damit verstieß die SA bewusst gegen das Verbot der politischen Uniformierung. Die Polizei in Hadersleben konnte alleine den Marsch nicht verhindern. Mit Verstärkung aus den benachbarten Polizeikreisen wurde aber das ‚Højskolehjem‘ umstellt. Es kam zu Schlägereien, als die Polizei zwei Wachtposten der SA verhaftete. Mehrere Polizisten wurden durch Spatenschläge verletzt, den Polizeibeamten wurde befohlen, ihre Waffen zu ziehen, jedoch kam es nicht zum Schießbefehl. Nach der Kundgebung verließen die Zivilisten den Saal. Mitglieder der SA weigerten sich verhaftet zu werden und blieben im Saal. Mittlerweile war die Zahl der Polizeibeamten auf 130 angestiegen. Die Mitglieder der SA wurden unter Anwendung von Tränengas heraus getrieben. Mit ihren Spaten versuchten die SA-Mitglieder die Polizeisperre zu durchbrechen, wurden aber mit kalten Wasserstrahlen von Brandspritzen zur Ruhe gebracht. Insgesamt 239 wurden verhaftet. 23 Polizeibeamte und 10 SA-Mitglieder wurden verletzt bei den Zusammenstößen, die im Volksmund als „Spatenschlacht“ bezeichnet wurde. Die Spatenschlacht war für die DNSAP eine Niederlage. Die Wehrmacht hielt sich von den Auseinandersetzungen fern.

Side om side i det kommende Europa

København-Bonn erklæringerne og Vesttysklands optagelse i NATO, 1948-1955

AF JESPER THESTRUP HENRIKSEN¹

Fremstillingen af Vesttysklands optagelse i NATO har i Danmark ofte været knyttet til en løsning af mindretalsspørgsmålet i Sydslesvig som et dansk krav til tyskerne, inden man ville godkende deres NATO-medlemskab. Og fokus har ofte været rettet mod den danske regerings og andre danske politikeres indsats i den anledning. I denne artikel argumenteres for, at der var fælles dansk-vesttyske sikkerhedspolitiske interesser i et tæt forsvarssamarbejde mellem de to lande, der gjorde det oplagt at løse mindretalsproblemerne nord og syd for grænsen samtidig med Vesttysklands optagelse i NATO. Interesser, der navnlig blev varetaget af konservative danske og tyske parlamentarikere i forberedende samtaler forud for det afgørende NATO-topmøde i Paris.

Indledning

Den 29. marts 1955 underskrev den danske stats- og udenrigsminister H.C. Hansen og den vesttyske forbundskansler Konrad Adenauer hver deres ensidige erklæring. Erklæringerne skulle for fremtiden sikre henholdsvis det tyske og det danske mindretals politiske og kulturelle rettigheder. De to erklæringer er siden blevet kendt som København-Bonn erklæringerne, og de er efterfølgende blevet tillagt stor betydning for en ny begyndelse for mindretallene, ligesom de er blevet fremhævet som en model for lignende mindretalsløsninger andre steder i Europa.² Erklæringerne er ligeledes blevet tillagt stor betydning for forholdet mellem Danmark og Vesttyskland, herunder især for samarbejdet inden for NATO.

I denne artikel bliver København-Bonn erklæringerne primært vurderet ud fra et sikkerhedspolitisk perspektiv. Der argumenteres for, at erklæringernes tilblivelse i høj grad hang sammen med den sikkerhedspolitiske situation i midten af 1950'erne. I forlængelse heraf bliver det påvist, at det var utænkeligt, at den danske regering havde nedlagt veto mod et tysk NATO-medlemskab, hvis ikke der var fundet en løsning på det danske mindretals problemer i Sydslesvig. Dette syn adskiller sig

På billedet fra 1951 ses den vesttyske kansler Konrad Adenauer og den danske forsvarsminister Ole Bjørn Kraft trykke hånd. På dette tidspunkt var Vesttyskland ved at blive en meget tæt forsvarsallieret for Danmark. Men det var ikke noget man kunne sige højt, at den tidligere hovedfjende nu var en nødvendig partner i forsvaret af Danmark. Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

ikke væsentligt fra den hidtidige forskning om erklæringerne, men i denne artikel tillægges baggrunden med den kolde krig endnu større betydning, end det er gjort tidligere. Og der argumenteres for, at der var en fælles dansk-vesttysk interesse i at få klaret mindretalspørgsmålet i Sønderjylland og Sydslesvig, idet den vesttyske regering opfattede en sådan mindretalsafklaring som en mulighed til at vise den nye vesttyske stats demokratiske forankring.

Der er i forvejen foretaget en omfattende forskning om København-Bonn erklæringerne. Her står den af Jørgen Kühl redigerede *København-Bonn Erklæringerne 1955-2005. De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning* fra 2005 som et hovedværk. Men også Johan Peter Noack har i *Det danske mindretal i Sydslesvig 1948-1955. Bind 2* fra 1997 behandlet emnet, og det er især hans anvendelse af materiale fra det tyske udenrigsministerium, der er trukket på i denne artikel.

Undersøgelsen tager hovedsageligt udgangspunkt i sikkerhedspolitiske arkivalier fra det danske og det tyske udenrigsministerium samt fra Forsvarets Efterretningstjeneste. De udenrigsministerielle arkivalier giver et godt overblik over den overordnede sikkerhedspolitiske sammenhæng, mens materialet fra FE giver et mere detaljeret og konkret indblik i samarbejdet med tyske flådeofficerer, samt et vigtigt perspektiv til især danskernes sikkerhedspolitiske syn på Vesttysklands optagelse i NATO.³ Yderligere er kilder fra Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig (ADCB) er inddraget, idet den tidligere redaktør for Flensborg Avis, Karl Christiansen, i sit arkiv har indsamlet arkivalier, der afspejler hans egne bestræbelser i starten af 1960'erne på at skrive en artikelserie om København-Bonn-erklæringerne.⁴ Denne kildegruppe kaster lys over de sikkerhedspolitiske linjers samspil med tilblivelsen af erklæringerne, og giver desuden et godt blik på ophavet til sammenkædningen af mindretalspørgsmålet og Vesttysklands optagelse i NATO.

Baggrund – den tidlige kolde krig

I Thorsten Borring Olesen og Poul Villaumes værk om Danmarks udenrigspolitiske historie i perioden kan man læse, at Tyskland⁵ ved krigens afslutning var elimineret som et dansk sikkerhedsproblem.⁶ Det virker da også umiddelbart som en logisk slutning ud fra den historiske kontekst med Hitlertysklands totale nederlag og begyndelsen på den kolde krig, hvor bekvymringerne nu blev rettet mod Sovjetunionen og kommu-

nismen. Der er imidlertid tale om en generalisering, der i værste fald kan medvirke til at give os et noget ensidigt billede af historien. Tyskland var nemlig ikke fjernet som sikkerhedsproblem for Danmark. Problemet havde bare ændret karakter. Sovjet overtog rollen som den altdominerende trussel mod den politiske og territoriale integritet, men Tyskland udgjorde fortsat et sikkerhedspolitisk problem, der skulle løses med varsomhed. Der var nemlig en klar interessekonflikt mellem den offentlige mening og den sikkerhedsmæssige vurdering af, at tyskerne var nødvendige, men ikke særligt påskønnede, samarbejdspartnere.⁷

I et dansk perspektiv var de første par år efter krigens afslutning præget af nogenlunde ro, hvis man ser bort fra Sovjetunionens tilstedeværelse på Bornholm i perioden frem til foråret 1946. Det skal ikke forstås således, at alt var fryd og gammen. Perioden var også præget af usikkerhed om, hvor Danmark skulle placere sig i forsøget på at opnå beskyttelse gennem et internationalt forsvarsfællesskab. Hertil kom opbygningen af effektive efterretnings- og forsvarstiltag, der skulle modvirke en eventuel ny konflikt.⁸ Medlemskabet af FN og den tiltænkte dialog man her forudså, var dog med til at berolige de danske politikere. Hertil kom også aftalen med Storbritannien om dansk deltagelse i besættelsen af Tyskland i forbindelse med den såkaldte Tysklandsbrigade, samt aftaler med briterne og amerikanerne om indkøb af militært materiel. Disse forhold var med til at opbygge et godt forhold til to af krigens store sejrherre, som for fremtiden måtte syntes som tungtvejende sikkerhedstiltag.⁹

I 1948 viste den kommunistiske magtovertagelse i Prag de barske realiteter for småstater uden for internationale forsvarsalliancer. Følgelig meldte frygten for en sovjetisk invasion sig hos de danske beslutningstagere.¹⁰ Amerikanerne begyndte at vise tegn på isolationisme, og briterne var hårdt trængt økonomisk. Danmarks forhandlinger med Norge og Sverige om en nordisk forsvarsunion trak i langdrag, skønt deres forlis syntes uundgåeligt. Dialogen i FN var heller ikke særligt konstruktiv og medvirkede snarere til at udstille de ideologiske forskelle mellem øst og vest. Sidst, men ikke mindst, havde man fået placeret Tysklandsbrigaden, som udgjorde godt halvdelen af Danmarks kampklare tropper, så langt væk som i Oldenburg ved Bremen.¹¹ Det er meget tvivlsomt, om Tysklandsbrigaden, hvis den havde været tættere på Danmark, ville have udgjort noget effektivt forsvar mod en fremrykkende rød hær, men set i lyset af den nye aktive forsvarsdoktrin – ”aldrig mere en 9. april” – skulle forsøget i hvert fald gøres.

Som bekendt blev svaret på Danmarks sikkerhedskvaler – herunder ikke mindst det mislykkede forsøg på at oprette en nordisk forsvarsunion – at Danmark blev stiftende medlem af Atlantpagten i 1949. Men der gik ikke lang tid, inden det stod klart, at det danske NATO-medlemskab langt fra udgjorde den sikkerhedsgaranti, som de danske politikere havde håbet på. Problemet var, at NATO-alliancen ikke ville være i stand til at stille et effektivt forsvar længere østpå end langs Rhinen. Danmark, Norge og størstedelen af Vesttyskland blev altså i NATO-strategernes planlægning behandlet som besat område allerede fra starten af en krig.¹² Situationen var med andre ord langt fra tilfredsstillende for de danske politikere. Det var heldigvis ikke kun danskerne, der syntes situationen var uholdbar, og fra Koreakrigens udbrud i juni 1950 satte NATO-landene sig for at få omorganiseret og effektiviseret forsvaret af Vesteuropa. I vinteren samme år godkendte NATO-rådet derfor oprettelsen af fælleskommandoen SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe),¹³ og at den i 1949 oprettede vesttyske forbundsrepublik med tiden skulle yde et militært bidrag til forsvaret af Vesteuropa.¹⁴

De vesttyske styrker skulle naturligvis bruges til at støtte op om de få allierede tropper, der stadig var tilbage i de nu tidligere besættelseszoner. For Danmark var den vesttyske oprustning af sikkerhedspolitiske grunde velkommen, da den betød en øget chance for, at der kunne etableres et effektivt forsvar i Slesvig-Holsten, som her kunne bremse en invasion af Jylland og det øvrige Danmark. Den udgjorde samtidigt et dilemma, da ideen bestemt ikke faldt i god jord i den danske offentlighed.

Omstruktureringen af NATO og Vesttysklands genoprustning blev behandlet i Folketinget i februar 1951. På papiret var dette ikke ensbetydende med, at Vesttyskland som nation skulle optages i NATO. I den følgende tid forhandlede der således i de større NATO-lande om etableringen af en såkaldt Europahær, ved navn European Defence Community (EDC), hvori der skulle indgå et vesttysk bidrag.¹⁵ Da aftalen kom ind i sin afsluttende fase i starten af 1954, bevirkede franskmændenes skeptiske syn på den tyske genoprustning imidlertid så stor intern splittelse i det franske parlament, at ratifikationen i første omgang blev udsat. Og få måneder efter tiltrædelsen af Pierre Mendès-Frances regering i juni 1954 strandede initiativet helt.

Spørgsmålet om Vesttysklands medlemskab af NATO blev rejst i kølvandet på EDC-sammenbruddet, idet man reelt ikke havde andre alternativer. Et effektivt forsvar af Vesteuropa var simpelthen afhængigt af et vesttysk bidrag, og samtidigt var det vigtigt, at få dette bidrag

forbundet med en international organisation, der kunne sikre en vis kontrol med vesttyskerne.¹⁶ Skiftet fra EDC til NATO blev i Vesttyskland betragtet som en betydelig sejr i kampen for øget selvstændighed. EDC-initiativet, hvor Vesttyskland skulle bidrage med tropper til en hær, den tyske regering reelt ikke ville have megen kontrol over, virkede som en understregning af den manglende vesttyske selvstændighed. I NATO derimod var medlemmerne ligeværdige, uafhængige partnere, der samarbejdede om forsvaret af demokratiet.¹⁷

Et par måneder før var der blevet tilføjet endnu en bekymring for Danmarks sikkerhed. I april 1954 havde vice-SECEUR (Supreme Allied Commander Europe), den britiske feltmarskall Bernard Montgomery, i NATO-rådet luftet en plan om at flytte grænsen for, hvad der blev anset for at være NATO's centralregion og NATO's nordregion, så den kom til at gå langs den dansk-tyske grænse. Hidtil havde regionsgrænsen ligget, så Slesvig-Holsten var en del af nordregionen, mens det øvrige Vesttyskland og resten af det centrale Vesteuropa var en del af centralregionen.¹⁸ I Danmark anså de militære strateger Slesvig-Holsten som det mest naturlige område til at forsvare Jylland. I Slesvig-Holsten var der flere naturlige grænser, hvorfra et effektivt forsvar kunne etableres, mens der i Sønderjylland var et foruroligende fravær af egnede områder. Derfor frygtede man det som et 'worst case'-scenarium i tilfælde af, at regionsgrænsen blev flyttet, at de tropper, der skulle forsvare Danmark fra Slesvig-Holsten, ikke ville bevæge sig nordpå op gennem Jylland, men i stedet vestpå. Og derved overlade Danmark til russerne.¹⁹

Vesttysklands mulige optagelse i NATO lignede dog en udvej. Danmark vidste nemlig, at bestemte vesttyske sikkerhedspolitiske tænkere ville støtte Danmarks ønske om at bibeholde regionsgrænsernes placering i NATO-regi. Danskernes samarbejde med disse tænkere bliver derfor forklaret i det følgende.

Jagten på "operativ rådgivning"

Allerede før medlemskabet af NATO stod det klart for de militære danske myndigheder, at genopbygningen af flåden og en sikring af Østersøen var blandt de opgaver, der skulle sættes stort på i et fremtidigt forsvar. Efter en meget lang periode præget af neutralitetspolitik var Danmark dog på helt bar bund i den bestræbelse, da man samtidig i mellemkrigstiden havde haft et svagt militært forsvar – herunder en svag flåde. Man måtte med andre ord have hjælp i form af såkaldt

"operativ rådgivning". Eftersom tyske officerer var dem, der havde størst erfaring med Sovjet i årene efter krigens afslutning, var det ganske naturligt for den danske efterretningstjeneste at søge efter rådgivere i Tyskland. Tyskland havde som bekendt stor erfaring i at kæmpe mod Sovjet – til vands, lands og i luften – og stor knowhow i forhold til sovjetiske militære strategier. Derfor havde Danmark – nøgternt vurderet – en stor fordel ved at hente hjælp hos vesttyske officerer og militære eksperter.

Den vigtigste tyske rådgiver, som FE fandt frem til, var viceadmiral Hellmuth Heye. Han var en del af en gruppe tidligere marineofficerer, som nu var ansat af den amerikanske flådes efterretningstjeneste. Under Anden Verdenskrig havde han været chef for en af marinens såkaldte

Hellmuth Heye blev Forsvarets Efterretningstjeneste's (FE) tætteste vesttyske rådgiver og samarbejdspartner op gennem 1950'erne. Som højtstående flådeofficer under Anden Verdenskrig havde han stor viden om sovjetisk flådestrategi, og den viden var vigtig for danskerne. Han byggede samtidig bro til Forbundsrepublikkens militære ledelse samt til CDU og kansler Konrad Adenauer. Kilde: <http://ww2gravestone.com>

Kleinkampf-Verbände i Egernførde og Rendsborg. Heyes enhed havde stået for operationer med hurtige torpedobåde samt små én- og tommands ubåde bl.a. i Østersøen. Det var da også lige præcis Østersøen og de danske stræder, som amerikanerne regnede som Heyes spidskompetence.²⁰

Den første kontakt mellem FE og Hellmuth Heye blev etableret gennem en agent tilknyttet FE, der bar kodenavnet "K". Men snart overgik de to parter til direkte kontakt i form af møder og brevveksling, under de familiære kodenavne "Neffe" (Heye) og "Onkel" (FE). Ud over Heyes strategiske erfaringer, var han i udgangspunktet også en nyttig kontakt for danskerne, fordi han var billig i drift. Heyes aftale med amerikanerne indebar en klækkelig gage, samt kost og logi i en villa i Bremerhafen.²¹

Men Heyes største værdi bestod i, at han selv var interesseret i, at Danmark skulle forsvares. Hans strategiske udgangspunkt var at anvende Danmark og Østersøen som en flankesikring af området syd for den dansk-tyske grænse. Han mente, at der i Sovjetunionen herskede en indgroet strategisk kultur – eller "krigsmentalitet" som han kaldte det – der gjorde de sovjetiske generaler bange for flankangreb. Så bange, at de aldrig kunne finde på at udføre et direkte angreb gennem Vesttyskland, hvis der var mulighed for, at NATO-styrker kunne udføre et flankerende modangreb fra Danmark og Østersøen. I dette perspektiv ville en sikring af dansk territorium med andre ord betyde, at resten af det nordlige Vesteuropa også var sikret.²² Om Heye havde ret i sine antagelser om en sådan sovjetisk krigsmentalitet, er i denne sammenhæng af mindre betydning. Det vigtige er, at det var muligt for Heye og FE at opbygge et næsten symbiotisk forhold med det fælles mål at sikre Danmark mod en sovjetisk invasion.

Det efterretningsmæssige samarbejde kulminerede i sommeren 1952, da Heye oversendte en kopi af en rapport til FE, som hans gruppe i Bremerhafen havde udarbejdet til amerikanerne. Heri blev den strategiske betydning af forsvaret af Østersøen og de danske stræder fremhævet med stor vægt.²³ Rapporten var den hidtil mest gennemarbejdede, og fik yderligere betydning for danskerne, da de fandt ud af, at de strategiske grundbetragtninger var i overensstemmelse med højststående sikkerhedstænkere i Vesttyskland, blandt andet hos general Adolf Heusinger.²⁴ Heusinger var tidligere ansat i den amerikansk finansierede, men tysk ledede efterretningsstjeneste "Organisation Gehlen", der var den direkte forløber for den senere vesttyske efterretningsstjeneste "Bundesnachrichtendienst". Heusinger havde i 1950 fået sæde i det såkaldte

Adolf Heusinger var tysk officer, og under det nazistiske regime var han general. I løbet af 1950'erne fik han en nøglerolle i forbindelse med opbygningen af forbundsrepublikkens forsvar, og han var én af kansler Konrad Adenauers meget nære rådgivere. Heusinger havde stor betydning for udviklingen af det dansk-vesttyske forsvarssamarbejde i 1950'erne og 1960'erne. Kilde: Wikipedia.com. Adolf Heusinger i 1957.

"Amt Blank" i Bonn. Amt Blank udgjorde det uofficielle vesttyske forsvarsministerium i perioden indtil vesttyskerne kunne etablere et reelt forsvarsministerium efter optagelsen i NATO. Her fik Heusinger en lang karriere som en af Konrad Adenauers tætteste sikkerhedspolitiske rådgivere, og derfor kunne danskerne formode, at der lå politisk vægt bag rapportens betragtninger. Heusingers ansættelse i Amt Blank skal i øvrigt ses som en succesfuld kulmination på forskellige tyske militærfolks – herunder også Heyes – langsigtede bestræbelser på at overbevise Adenauer om den sikkerhedspolitiske linje, der placerede flankestrategien, og dermed Danmark og Østersøen, centralt i forsvaret af Vesttyskland.²⁵

Ét af de absolut mest opsigtsvækkende punkter i rapporten var, at der relativt bramfrit opfordredes til et dansk-vesttysk samarbejde om Østersøens forsvar, med en fælles dansk-tysk kommando.²⁶ I tiden var det opsigtsvækkende, eftersom der i Vesttyskland på dette tidspunkt maksimalt var udsigt til, at man skulle stille med et bidrag til EDC, som ikke ville være under reel tysk kommando. Men ved nærmere efter-

tanke forekommer det mindre odiøst, eftersom tyskernes ønsker som nævnt gik i retning af et NATO-medlemskab.

Argumentet om den fælles kommando opstod på baggrund af en vurdering af Sovjets fordele ved at have en samlet kommando for hele deres Østersøflåde. Hvis et sovjetisk angreb blev sat ind i Østersøen, hvilket var sandsynligt, forudså Heye og Bremerhafen-gruppen, at forsvaret ville besværliggøres af mulige interessekonflikter mellem den britiske, den amerikanske, den vesttyske og den danske kommando, der hver især rådede over flådeenheder i Østersøen. Hvad angår den strategiske betydning af at holde Østersøen og de danske stræder, var Bremerhafen-gruppen meget klar i spyttet: Hvis dette område faldt, ville et forsvar af det resterende Vesteuropa nærmest være umuligt.

De tyske strategers synspunkter skal både ses som et kortfristet ønske om øget territorial sikkerhed og som en mere langsigtet interesse i at udvide Vesttysklands udenrigspolitiske spillerum. Tysk forskning har allerede fastslået, at Adenauers højeste ønske i perioden 1949-1955 var optagelsen i NATO, men det er vigtigt at huske på, at en stor del af motivationen også var at opnå politisk selvstændighed.²⁷ Faktisk forklarede Hellmuth Heye den danske efterretningstjeneste, at langt de fleste af hans tidligere Wehrmacht-kollegaer, der nu samarbejdede med forskellige dele af de vestlige magters efterretningstjenester, alle havde stillet det krav, at målet med samarbejdet skulle være et uafhængigt og frit Vesttyskland.²⁸

Samarbejdet mellem den danske efterretningstjeneste og de tyske militærfolk skulle vise sig at blive højaktuelt i sommeren 1954. På det tidspunkt var kontakten til Heye ebbet ud for efterretningstjenestens vedkommende, idet Heye var gået ind i politik. I 1953 blev han medlem af Forbundsdagen for CDU, hvilket samtidigt gjorde det muligt for danskerne at genoptage kontakten med ham på et politisk niveau. Således førte det konservative folketingsmedlem, Karl Bøgholm, i sommeren 1954 samtaler med Hellmuth Heye og Adolf Heusinger i Bonn. Og selv om sikkerhedspolitikken var det fremherskende tema under samtalerne, begyndte det danske mindretal i Sydslesvig at spørge i baggrunden.

Vesttysklands optagelse i NATO

Karl Bøgholms besøg i Bonn var et resultat af en stigende tysk bekymring for Vesttysklands image i udlandet. Medlem af Forbundsdagen for CDU, Willy Massoth, havde siden 1950 fulgt den negativt ladede

internationale debat om Vesttysklands genoprustning, og han var kommet til den konklusion, at han måtte gøre noget for at forbedre Vesttysklands image. Massoth havde besøgt Danmark i starten af 1950'erne og havde fået det klare indtryk, at problemerne i grænselandet fyldte meget, og at det havde direkte betydning for danskernes syn på Vesttyskland som helhed. Massoth tog derfor kontakt til "praktisk talt den eneste nordiske parlamentariker, der havde uforbeholden tillid til det tyske demokrati", den konservative Karl Bøgholm.²⁹ Tanken var at invitere Bøgholm til en samtale om de dansk-vesttyske forhold generelt. Ideen var på forhånd godkendt af partifællerne i regeringens CDU-fraktion, hvor især den senere udenrigsminister Heinrich von Brentano var interesseret i Massoths bestræbelser.³⁰ I slutningen af juni 1954 inviterede Massoth Bøgholm til en uformel diskussion med konservative politikere, om temaet "EDC og NATO set med skandinaviske øjne". Bøgholm tog med glæde imod invitationen.³¹

Bøgholm blev af tyskerne beskrevet som udenrigspolitisk ordfører for Det Konservative Folkeparti, som havde en dyb interesse for sikkerhedsspørgsmål. Desuden blev han anset som en sandsynlig kandidat til forsvarsministerposten i en mulig fremtidig borgerlig regering.³² Derfor fik Bøgholm også lejlighed til at tale med Adenauer og desuden med Heusinger og Heye. Samtalen med de to nu tidligere militærfolk drejede sig ifølge Bøgholm om Danmarks strategiske vigtighed for resten af Nordvesteuropa, men Bøgholm sørgede også for at understrege, hvor vigtigt "alle politiske kredse i Danmark" anså Vesttysklands bidrag til forsvaret af Vesteuropa for at være.³³ Altså en bekræftelse af de meget sammenfaldende interesser, som Heye, Heusinger og den danske efterretningstjeneste tidligere havde udviklet.³⁴ Hvis ikke Bøgholm allerede på dette tidspunkt var informeret om Heye og Heusingers strategiske ideer, må han i hvert fald være blevet det her. Som nævnt var en del af disse ideer baseret på et samarbejde med det formål at etablere en fælles dansk-vesttysk kommando til forsvaret af Østersøen. En opgave der bedst kunne løses, hvis Vesttyskland og Danmark blev partnere i NATO.

Efter besøget skrev Bøgholm en kronik under temaet det dansk-vesttyske forhold. Kronikken var delt i to. I den første del behandlede han de nationale mindretal og hvordan både Danmark og Vesttyskland måtte forpligte sig til at sikre mindretallenes rettigheder. Den anden del handlede om sikkerhedspolitik, og ønsket om Vesttysklands optagelse i NATO blev fremført. I den hjemlige andedam gjaldt det om at veje sine ord med omhu, inden man fremlagde en sådan tanke. Derfor kredsede

Den Danske Brigade – eller Tysklandsbrigaden – bestod i starten af 5.000 soldater, og blev i 1947 sendt til Tyskland som en besættelsesstyrke. Den blev først sendt til Oldenburg, men blev senere overflyttet til Itzehoe i Holsten. Op gennem 1950'erne fik styrken under navnet Den Danske Kommando i Tyskland i stigende grad til opgave at samarbejde med det nyetablerede vesttyske forsvar. Den Danske Brigade foran Gottorp Slot den 27. september 1949. Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Bøgholm lidt om den varme grød. Han beskrev først Østersøens vigtighed, især som flankesikring for resten af Vesteuropa, og påpegede samtidigt, at der i de vestlige lande manglede forståelse for vigtigheden af en flåde, der var tilpasset krigsførelse i Østersøen. Det danske forsvar var dog ikke stærkt nok til at stå alene imod Sovjet, og derfor havde Danmark brug for hjælp. I kronikkens afslutning kom han endelig til sagen, da han fremdrog, at Danmark og Vesttyskland "side om side måtte indtage deres plads i det kommende Europa."³⁵ Dermed gav Bøgholm klart udtryk for, at han ønskede et tysk NATO-medlemskab.

Besøget fandt sted få måneder efter, at Bernard Montgomery gav udtryk for ideen om at flytte regionsgrænserne for NATO's kommandoer således at Danmark risikerede at blive isoleret. Det var selvfølgelig ikke sådan Montgomery udtrykte sig, men det var som nævnt konsekvensen for Danmark. For danskerne udgjorde et tysk NATO-medlemskab dog en udvej. Ud fra de strategiske grundbetragtninger som Heye og

Heusinger var repræsentanter for, var tyskerne også interesserede i at bibeholde status quo i regionsspørgsmålet.³⁶ En enhedskommando for Østersøen som tyskerne foreslog, ville blive besværliggjort – måske endda umuliggjort – hvis Slesvig-Holsten og Danmark ikke længere skulle være i den samme region.

Det danske mindretal i Sydslesvig på dagsordenen

Selvom hovedemnet for Bøgholms besøg som nævnt var sikkerhedspolitikken, var Willy Massoths bestræbelser også et forsøg på at arbejde for en generel forbedring af det dansk-vesttyske forhold. I invitationen til Bøgholm havde Massoth ikke nævnt det danske mindretals problemer i Sydslesvig, men han var klar over, at det var en tungtvejende årsag til den danske befolknings negative syn på Vesttyskland. Da emnet mere eller mindre tilfældigt kom op under selve besøget – muligvis hjulpet på vej af Massoth – viste Bøgholm også en stor interesse for netop det danske mindretal.³⁷

Det skyldtes formentligt, at Bøgholm personligt interesserede sig for mindretallet, men også, at spørgsmålet var blevet mere ophedet, siden Massoth havde besøgt Danmark i starten af 1950'erne. Især Kiel-regeringens beslutning om at hæve spærregrænsen for repræsentation i Landdagen fra 5% til 7,5% i 1951, havde medført stærk kritik fra mindretallet og fra Danmark. Selvom Forbundsdomstolen i Karlsruhe i 1952 havde omstødt beslutningen, var de dansksindede i Sydslesvig stadig under pres. For en 5% spærregrænse gjorde det mere end svært at blive repræsenteret i Landdagen, og med tanke på, at det tyske mindretal i Nord-slesvig med et markant lavere stemmeantal alligevel havde indvalgt et medlem af Folketinget, følte man sig særdeles uretfærdigt behandlet i Sydslesvig. Dertil kom Kiel-regeringens chikanepolitik, hovedsagligt ført an af CDU-ministerpræsidenten, Friedrich Wilhelm Lübke, som bl.a. indebar mere eller mindre lovlige forsøg på at fjerne dansksindede embedsmænd fra betydningsfulde poster i lokalområdet.³⁸

Da mindretallets situation kom på dagsordenen under Bøgholms besøg i Bonn, førte det bl.a. til samtaler med den slesvig-holstenske repræsentant i Forbundsdagen, Will Rasner, samt Kurt Georg Kiesinger, ligeledes CDU, der på dette tidspunkt stod til at blive valgt til formand for det vesttyske parlaments udenrigsudvalg.³⁹ Tyskerne bed især mærke i, at Bøgholm så på sydslesvigsspørgsmålet som det eneste problem, der stod mellem Danmark og Vesttyskland. Hvis især to specifikke pro-

blemer i Sydslesvig blev løst, var der ikke flere udeståender mellem de to lande. Det drejede sig om en fjernelse af 5% spærregrænsen for mindretallet ved valg til Landdagen, samt at de danske skoler fik yderligere tilskud og tysk anerkendelse af deres eksamener.⁴⁰ For Kiesinger nævnte Bøgholm også, at en løsning på mindretalsspørgsmålet efter alt at dømme måtte munde ud i to ensidige erklæringer. En samlet traktat kunne ikke komme på tale, og en gentagelse af de ensidige aftaler, der i 1949 blev udformet i Kiel og København – for eftertiden benævnt Kiel-erklæringen og Københavns-notatet – var heller ikke en fornuftig løsning.⁴¹ Mange i Slesvig-Holsten anså Kiel-erklæringen som noget, den britiske militærregering havde presset ned over hovedet på dem, mens der blandt det tyske mindretal i Danmark var opstået stor utilfredshed med den uofficielle benævnelse "notat".⁴² Hvis man skulle indgå en aftale, måtte der altså findes en gylden mellemvej mellem en traktat og de ensidige og kritiserede erklæringer fra 1949.

For Willy Massoth, der havde taget initiativet til Bøgholms besøg, åbnede der sig gennem samtalerne med Bøgholm en direkte mulighed for at påvirke det dansk-vesttyske forhold i positiv retning. Efter Bøgholms udlægning af det danske grundlag for en løsning på mindretalsproblemet, besluttedes det, at Rasner og Bøgholm på et senere tidspunkt skulle mødes privat og diskutere formen for en løsning. For Massoth var det vigtigste imidlertid, at en løsning af det danske mindretal i Sydslesvigs problemer ville se godt ud i de vestlige demokratiske lande. Det eneste, der nu manglede, var at få skabt internationalt fokus omkring den løsning.

H. C. Hansens tale i Paris

Med Bøgholms besøg i baghovedet, forekommer det derfor ikke underligt, at det hovedsageligt var danske konservative parlamentarikere sammen med sønderjyske Venstre-folk, der nogle måneder senere skulle overtale udenrigsminister H.C. Hansen til at tage spørgsmålet om mindretallets rettigheder op under NATO-rådsmødet i Paris den 22. oktober 1954. Det skete dagen før protokollen om Vesttysklands optagelse i NATO blev underskrevet. H.C. Hansen fik i sin tale ved mødet indflettet, at det ville være fint, om Vesttyskland kunne tage hånd om problemerne i Sydslesvig, således at ratifikationen af protokollen kunne ske i et venskabeligt lys og uden bitterhed. Hansen antydede altså, at der var tale om et indenrigspolitisk problem for Vesttyskland.

Bolden var nu givet op, og hvis Massoths plan om at forbedre Vesttysklands image i udlandet skulle lykkes, gjaldt det om at gribe den.

Talen blev vel modtaget af forbundskansler Konrad Adenauer, der sad med ved mødet som gæst. Adenauer svarede til overraskelse for H.C. Hansen, at han allerede interesserede sig for spørgsmålet, at han havde været i telefonisk kontakt med den nye ministerpræsident i Kiel, Kai Uwe von Hassel, og at han forudså en snarlig løsning.⁴³ Set fra dansk side var svaret overraskende, fordi man havde forventet en forudgående intern tysk drøftelse, inden en tilkendegivelse forelå. Historikeren Johan Peter Noack har anført, at udtalelsen skal tilskrives Adenauers tendens til egenrådighed i udenrigspolitiske spørgsmål, og altså ikke, at der var tale om tilnærmelsesvis aftalt spil i de konservative kulisser.⁴⁴ I den danske offentlighed affødte den positive reaktion givetvis en fornemmelse af, at en sammenkædning af de to spørgsmål kunne fungere som udenrigspolitisk strategi, selvom det virkede meget ambitiøst. Der var i hvert fald relativ bred dansk enighed i pressen om, at de to spørgsmål ikke kunne, eller skulle, skilles ad.⁴⁵

Adenauers reaktion skal ses i lyset af Bøgholms besøg i Bonn, hvor en løsning på mindretallets problemer blev sat på den politiske dagsorden. Ved Adenauers ankomst til Paris lå der i øvrigt et hastetelegram til ham, hvori Kai Uwe von Hassel opdaterede ham om arbejdet vedrørende det danske mindretal. Von Hassel nævnte, at han var gået i gang med at fjerne 5% spærregrænsen for det danske mindretal, men at der dog var en del indenrigspolitiske problemer i den forbindelse.⁴⁶ Telegrammet nævnes også af Noack, men han lader ikke til at stole på, at von Hassel rent faktisk arbejdede for en løsning. Noacks skepsis hænger sammen med, at han så von Hassel som hardlinereren Friedrich Wilhelm Lübkes arvtager.⁴⁷ Men i Willy Massoths beskrivelse af hans bestræbelser på at skabe et bedre dansk-vesttysk forhold nævner han, at von Hassel allerede var bekendt med nødvendigheden af et forbedret forhold, og den betydning mindretallet ville få i den sammenhæng.⁴⁸ Og selvom von Hassel i Noacks fremstilling bliver anset som Lübkes kronprins, var man i Det Sønderjydske Udvalg i starten af 1950'erne enige om, at Lübke var primus motor i chikanen af mindretallet, mens CDU som helhed havde rykket sig.⁴⁹

Grundet sygdom var Lübke i efteråret 1954 gledet ud som ledende CDU-politiker, og alt tyder på, at efterfølgeren von Hassel talte sandt, da han informerede Adenauer om, at han allerede arbejdede på en løsning. Det forekommer da også naturligt, at Will Rasner – der var med

ved Bøgholms møde i Bonn – og von Hassel var i jævnlig kontakt, især om spørgsmål vedrørende det danske mindretal. Der tegner sig således et billede af, at en løsning på mindretallets problemer i Sydslesvig allerede var i gang, inden H.C. Hansen og det danske Folketing begyndte at italesætte problemet offentligt.

Fælles dansk-vesttyske interesser

En alt for kontant sammenkædning af Vesttysklands optagelse i NATO med en løsning af mindretallets problemer, var et problem for den danske regering. Den 12. januar 1955 var der møde i Udenrigspolitisk Nævn herom. H.C. Hansen lagde ud med at nævne, at han var meget ked af den sammenkædning af de to spørgsmål, der var blevet udlagt i pressen. For at understrege dette forhold nævnte Hansen i al fortrolighed, at ambassadøren i Bonn, Frants Hvass, var blevet instrueret om at tale med de vesttyske embedsmænd i Forbundsdagen og forklare den lidt prækære situation. "Ambassadøren skulle i det hele gøre de pågældende tyskere bekendt med de stemninger, der hersker i Danmark og i denne forbindelse ikke lægge skjul på, at Danmark ville ratificere protokollen om Vesttysklands oprustning, men samtidigt fremhæve, at det måtte være i Tysklands klare interesse, at denne ratifikation kunne ske i en god atmosfære og uden bitterhed."⁵⁰

Men Hansen gjorde det også soleklart for medlemmerne af Udenrigspolitisk Nævn, at det aldrig måtte komme på tale, at ratifikationen af protokollen skulle gøres afhængig af en løsning på sydslesvigernes problemer. "Han ville finde det yderst ubehageligt, om Danmark blev det sidste land til at ratificere, og det ville være et tungt ansvar at påtage sig, at medvirke til noget sådant."⁵¹ Én ting var dog, hvad han selv mente, noget andet var, hvordan spørgsmålet så ud udadtil. Over for de andre NATO-lande havde Hansen haft chancen for at forklare sig dagen før mødet. Den 11. januar 1955 afholdt kongen nemlig nytårstaffel, hvor de forskellige ambassadører var indbudt. H.C. Hansen forklarede, at han der havde forsikret repræsentanterne fra de øvrige NATO-lande om, at Danmark ville ratificere protokollen. Men især på grund af pressens skrivelser fandt han det sandsynligt, at der stadig måtte være en vis usikkerhed om Danmarks reelle stilling i spørgsmålet. Derfor fandt han det mest hensigtsmæssigt, at man allerede inden for en uge påbegyndte debatten om ratifikationen i Folketinget, uafhængigt af fremskridtet – eller mangel på samme – i forhandlingerne om mindretalsspørgsmålet.⁵²

Hansens virkelige bekymring var utvivlsomt Danmarks klare afhængighed af et tysk NATO-medlemskab set ud fra et sikkerhedspolitisk perspektiv. Hans formulering om Tysklands klare interesse skal ses som en konstatering af, at siden spørgsmålene var blevet kædet sammen i pressen, gjaldt det nu om at følge med strømmen og få det bedste ud af situationen. Hvad Hansen sandsynligvis ikke var klar over, var, at Willy Massoths motivation for at starte samtaler med Karl Bøgholm – der som nævnt var godkendt af partitoppen i Bonn – jo netop fra starten var at bruge en løsning af mindretalsproblematikken til at forbedre Vesttysklands image i udlandet.

Ud over at der kunne lægges en strategi for at forbedre vesttyskerne image, betød Karl Bøgholms besøg i sommeren 1954 også, at tyskerne kendte de dansksindede sydslesvigeres kardinalpunkter, da forhandlingerne om en mindretalsaftale – i første omgang mellem repræsentanter for mindretallet og regeringen i Kiel – langsomt indledtes i slutningen af 1954. Selvom von Hassel altså allerede arbejdede for en ophævelse af 5% spærregrensen inden H.C. Hansens tale ved NATO-rådsmødet, nævnte han i sin tiltrædelsestale den 8. november 1954, at hvis der skulle blive tale om en fjernelse af spærregrensen, skulle det ske gennem en mellemstatslig traktat, fremfor bare en gentagelse af Københavns-notatet og Kiel-erklæringen af 1949. Hans tale, som var nøje afstemt med det tyske udenrigsministerium, var altså i overensstemmelse med Karl Bøgholms råd til Kiesinger om, at aftalerne fra 1949 ikke var en fornuftig løsning. Men tilsyneladende ignorerede von Hassel, at Bøgholm også havde nævnt, at det ikke kunne komme på tale med en samlet traktat.⁵³

Tyskerne var godt klar over, at en mellemstatslig traktat ikke kunne komme på tale. H.C. Hansen forsøgte lidt desperat at henvise til den samtale, han havde haft med Adenauer i Paris, hvor hans personlige forståelse havde været, at også Adenauer mente mindretalsspørgsmålet var et problem, der alene skulle løses af Kiel-regeringen.⁵⁴ Også selvom Adenauer ikke havde nævnt en konkret fremgangsmåde. Danskernes modvilje var baseret på, at en mellemstatslig traktat kunne åbne for, at tyskerne kunne få indflydelse på dansk politik nord for grænsen, og belært af historien var det noget, man ville undgå.⁵⁵ Og den danske modstand mod en traktat var bestemt ikke blevet mindre med årene.⁵⁶

For Adenauers vedkommende ville en traktat med Danmark ikke desto mindre være et ønskescenarium. Tyskerne havde været udenrigs- og sikkerhedspolitisk katebald mellem de vestlige lande siden

1945, og efter Forbundsrepublikkens etablering i 1949 havde en udvidelse af det udenrigspolitiske spillerum stået højt på den tyske ønskeliste. Willy Massoth havde selv bidt mærke i den negative stemning, der var opstået ved Vesttysklands optagelse i FN i 1950.⁵⁷ Derefter var Forbundsrepublikken blevet trukket gennem hele EDC-cirkuset, hvor især franskmændenes holdning og fordomme havde været altafgørende, og nu opstod den negative debat i forbindelse med det vesttyske NATO-medlemskab. NATO-debatten var ikke særligt koncentreret om, hvad tyskerne ville og hvad de kunne bidrage med. Den var mere fokuseret på, hvordan de øvrige vestlige lande så på tyskerne og hvorvidt tyskerne selv havde gjort op med den nazistiske fortid, eller om de igen kunne finde på at starte en ny angrebskrig.⁵⁸

Kort sagt var tyskerne blevet pålagt en underdanig international stilling både mentalt og juridisk, hvor sikkerheds- og udenrigspolitikken var overladt til udenlandske kræfter.⁵⁹ En mellemstatslig traktat med Danmark ville i den sammenhæng være et stærkt signal. Dels ville den konsolidere tyskernes bekendelse til det vestlige demokratiske system, og dels ville den understrege, at tyskerne var i stand til at føre en selvstændig udenrigspolitik.

Som svar til Hansen udlagde von Hassels partifælle i Forbundsdagen, Will Rasner, den tyske tolkning af begivenhederne i Paris, da han talte ved Forbundsagens debat om, hvorvidt mindretallenes situation forværrede forholdet mellem Danmark og Vesttyskland. Debatten blev afholdt i Forbundsagen den 8. december 1954, og her stillede Rasner spørgsmålstegn ved danskernes modstand mod en traktat, ved at påpege at H.C. Hansen selv havde bragt ideen om en traktat på bane i et internationalt forum, da han talte ved NATO-rådsmødet i Paris.⁶⁰

Rasner var altså i fuld overensstemmelse med von Hassel, og selv om argumentet ikke var verdens tungeste, var det ganske tydeligt, at traktat-ønsket stod højt på ønskelisten. Von Hassels krav om en traktat som modydelse for en ophævelse af 5% spærregrænsen må opfattes som forhandlingstaktik. Han vidste, at spærregrænsen var det vigtigste kardinalpunkt for danskerne, og derfor kunne han ligeså godt forsøge at trække så mange indrømmelser ud af danskerne som muligt. At der var tale om taktik, og at taktikken var formuleret i Bonn, understreges af, at dette største forhandlingsvåben – spærregrænsen – blev trukket frem under forhandlingerne mellem Bonn og København. Givet var det, at von Hassel stod med en mængde indenrigspolitiske problemer, idet mange af hans vælgere i Slesvig-Holsten var imod en dispensation

fra spærregrænsen til det danske mindretal. Derfor ville sammenknytningen med en mellemstatslig traktat gøre en sådan dispensation mere spiselig.

Redaktøren for Flensburger Tageblatt, Hanno Schmidt, understregede også dette forhold i den efterfølgende offentlige debat. Hans holdning var, at det var ligegyldigt, om der blev tale om erklæringer, traktater eller noget helt tredje. Det vigtige var i hans øjne, at mindretallene på begge sider af grænsen fik lige rettigheder, at grænsens placering blev anerkendt, og at de dansksindede forlod deres trodsige holdning til det tyske flertal.⁶¹ Altså krav, der afspejlede en reel bekymring for problemerne i grænselandet, og som ikke mindst var centreret om at finde en løsning på de umiddelbare lokale problemer – set med det tyske flertals øjne. Von Hassel fulgte dog ikke den linje, men en linje der var i fuld overensstemmelse med partifællerne i Forbundsregeringen. Eller sagt med andre ord: en linje der skulle trække problemet op på et udenrigspolitisk niveau, snarere end et indenrigspolitisk.

Den danske regering afviste fortsat at tale om en traktat. Men H.C. Hansens frygt for at blive det sidste land, der ratificerede NATO-aftalen, var entydigt til tysk fordel. Frygten for at forhandlingerne skulle trække i langdrag har med stor sandsynlighed været en vigtig del af overvejelserne bag, at man fra dansk side fulgte tyskernes ønske om at gøre sagen til et udenrigspolitisk anliggende. En indrømmelse, der havde betydning i Tyskland, da danskerne derved implicit anerkendte, at problemet var et mellemstatsligt anliggende, og ikke blot tysk indenrigspolitik. For vesttyskerne, der netop ønskede det mellemstatslige aspekt, var der altså tale om en delvis sejr, og derfor gav de mange indrømmelser i bytte.⁶² Fra uofficielt hold fik danskerne i midten af januar 1955 at vide, at tyskerne fremover ville undlade at kræve en mellemstatslig traktat, ligesom en officiel dansk anerkendelse af grænsens placering ikke længere var noget, man fra tysk side krævede.⁶³ Meldingen kom interessant nok fra Karl Bøgholm, der den 5. januar havde haft det førnævnte møde med Will Rasner om fremgangsmåden for en løsning på mindretalsspørgsmålet.⁶⁴ I løbet af februar 1955 tog de dansk-vesttyske tilnærmelser for alvor fart, og da det kom til deciderede forhandlinger i marts, var der mere eller mindre tale om formaliter.

Det tyske forslag om en traktat, var altså med stor sandsynlighed forhandlingstaktik. Hvis danskerne fik indtrykket af, at traktaten var tyskernes udgangspunkt, ville det være nemmere for tyskerne at trække danskerne med på mellemstatslige forhandlinger. Som nævnt var dan-

skernes udgangspunkt fra begyndelsen, at spørgsmålet var tysk indenrigspolitik. Med andre ord var der for tyskerne nogen idé i at sigte lidt over målet, således at man kunne ende et sted midt i mellem, med de to enslydende statslige erklæringer.

Og selvom tyskerne ikke kunne få deres traktat, kunne de dog opnå en smule af målsætningen om at demonstrere et udenrigspolitisk spillerum. Især hvis danskerne undlod at påpege forskellen mellem sådanne erklæringer og en traktat. Det ville også betyde meget for tyskerne, hvis de kunne overtale H.C. Hansen til at lade den danske erklæring godkende i Folketinget.⁶⁵ En sådan gestus ville give erklæringerne endnu et strejf af udenrigspolitik, i modsætning til Københavns-notatet af 1949, selvom det selvfølgelig ikke var noget, man nævnte for danskerne. Det var snart kun benævnelsen "erklæringer", samt det forhold, at statslederne ikke underskrev det samme papir, der adskilte erklæringerne fra en egentlig traktat.

Som bekendt blev København-Bonn erklæringerne underskrevet i Bonn den 29. marts 1955. En lille uge forinden havde H.C. Hansen indvilliget i at sende erklæringen til godkendelse i Folketinget, og han havde tilføjet, at han den 25. marts ville tage debatten om Vesttysklands optagelse i NATO op i Folketinget, mens han ville fremlægge København erklæringen den 1. april. Således at man kunne undgå, at der fortsat i pressen blev lavet en sammenkædning af de to spørgsmål.⁶⁶ H.C. Hansen havde tilsyneladende endnu ikke forstået, hvad tyskernes egentlige dagsorden gik ud på. Men det var også af mindre betydning, når nu han gjorde sig umage med at tilkendegive sin støtte til det tyske NATO-medlemskab. Og når han på regeringens vegne var parat til at underskrive en erklæring, der sikrede det tyske mindretal i Danmarks rettigheder, ligesom Adenauer med sin underskrift kunne vise omverdenen, at den demokratiske vesttyske stat respekterede det danske mindretals rettigheder.

Sammenfatning

Vesttysklands medlemskab af NATO var af afgørende betydning for at sikre de danske sikkerhedspolitiske interesser i midten af 1950'erne. Derfor var det utænkeligt, at den danske stats- og udenrigsminister H.C. Hansen ville nedlægge veto mod Vesttysklands NATO-medlemskab. Danmark havde alvorligt brug for det vesttyske bidrag til forsvaret af Vesteuropa, da det var afgørende for at beskytte Østersøen, de

danske stræder og det danske fastland mod et muligt sovjetisk angreb.

I årene inden Vesttyskland blev medlem af NATO, havde der været et tæt samarbejde mellem Forsvarets Efterretningstjeneste og forskellige vesttyske sikkerhedsekspertter, som havde stort kendskab til Sovjet. Disse eksperter havde tæt kontakt til Adenauer og forbundsregeringen, og havde dermed stor politisk gennemslagskraft i Vesttyskland. Deres strategiske grundopfattelse var at støtte Danmark i spørgsmålet om at bevare NATO's regionsgrænser, således at Slesvig-Holsten forblev en del af nordregionen sammen med Danmark. Det skyldtes en opfattelse af, at forsvaret af Østersøen og de danske stræder var afgørende for forsvaret af både Vesttyskland og Vesteuropa. Derfor var det vigtigt for den danske regering, at den vesttyske stemme i NATO var høj og klar. Sammenkædningen af København-Bonn erklæringerne og Vesttysklands optagelse i NATO spillede således dårligt sammen med Danmarks sikkerhedspolitiske interesser. H.C. Hansens bestræbelser på at forsikre tyskerne om, at Danmark under alle omstændigheder ville ratificere protokollen om Vesttysklands optagelse i NATO, vidner om en frygt for, at tyskerne skulle miste lysten til at støtte deres nordlige lillebror inden for NATO.

På tysk side forholdt man sig anderledes til sammenkædningen af NATO-medlemskabet og en afklaring af mindretalsproblemerne i det dansk-tyske grænseland. CDU-fraktionen i Forbundsdagen anså faktisk en sådan sammenkædning som en mulighed for at forbedre Vesttysklands image i udlandet. I det ovenstående præsenteres flere argumenter, der peger i retning af, at sammenkædningen var en bevidst vesttysk strategi. Især sammenfaldet mellem den konservative Karl Bøgholms besøg i Bonn i sommeren 1954 og de efterfølgende konservative forsøg på at knytte de to ting sammen, antyder dette. Det kan dog ikke påvises, om det var danske eller tyske konservative, der stod bag, eller om der i virkeligheden er tale om et fælles dansk-tysk konservativt initiativ. Det vigtige er, at sammenkædningen var belejlig for tyskerne, hvilket deres danske partifæller var vakse nok til at udnytte i tiden op til vesttyskernes invitation til NATO.

Af både sikkerheds- og udenrigspolitiske grunde var NATO-medlemskabet ét af de vigtigste vesttyske mål. Men sammenkædningen af NATO- og mindretalsspørgsmålet var ikke ubelejlig for tyskernes sikkerhedspolitiske interesser. For at alliancen skulle kunne fungere optimalt, var det vigtigt at medlemslandene respekterede og havde tillid til hinanden. Derfor var det væsentligt, at problemerne med min-

dretallene blev løst. At sammenkædningen netop var med til at bringe positivt fokus på Vesttyskland blandt de øvrige NATO-lande samt at det understregede, at man var en selvstændig nation, der selv kunne føre udenrigspolitik, havde også stor betydning. Men det er vigtigt at påpege, at mindretalsspørgsmålet primært var et bekvemt middel, der blev brugt til at opnå et højere udenrigspolitisk mål.

Argumentet om, at Vesttysklands optagelse i NATO var sidste chance for at sikre det danske mindretals rettigheder, klinger hult. Den nye ministerpræsident i Slesvig-Holsten, Kai Uwe von Hassel, var allerede i gang med at forberede en forbedring af mindretallets forhold, inden H.C. Hansen holdt sin tale ved NATO-rådsmødet i Paris den 22. oktober 1954. Det var en afgørende forskel i forhold til den linje hans forgænger, Friedrich Wilhelm Lübke, gennem flere år havde fulgt i forhold til det danske mindretal, men i efteråret 1954 var Lübke ude af politik, og derfor havde hans efterfølgere noget friere hænder til at føre en mere forsonende mindretalspolitisk linje.

Denne artikel bekræfter forskningens opfattelse af, at det var højst usandsynligt, at Danmark ville nedlægge veto mod Vesttysklands optagelse i NATO, hvis ikke mindretallets problemer blev løst samtidig. Men det kan ikke bekræftes, at den danske regering spillede højt spil – snarere det modsatte. H.C. Hansen gjorde alt, hvad der stod i hans magt for at fortælle tyskerne, at Danmark ville ratificere protokollen. Samtidig fulgte den konservative Karl Bøgholm efter alt at dømme en taktik, der blev udstukket af CDU i Bonn, som gik ud på at få løst mindretalsproblemerne i grænselandet ved samme lejlighed.

KILDER

Utrykte kilder:

- Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Syd-slesvig (ADCB):
I61, Dansk Generalkonsulat for Sydslesvig, 88.11.
P398, Karl Christiansen, nr. 12.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAA):*
Bestand 23, nr. 47.
Bestand 11, nr. 667.

Rigsarkivet (RAK):

- Udenrigsministeriet, Lukket Arkiv, Fortrolige Skabssager (UM, LA FSS): 105.I.1.a, 7.Y.103, ad 7.Y.36, ad 7.Y.41.a.
- Udenrigsministeriet, Lukket Arkiv, Gruppeordnede sager (UM, LA GS): 105.I.8.s/4.
- Forsvarets Efterretningstjeneste (FE): V. Diverse sager (afklassiceret), nr. 4: Diverse 1942-66.

LITTERATUR

- Bohn, Robert: "Die politischen Beziehungen Westdeutschlands zu Dänemark und Norwegen nach dem Zweiten Weltkrieg", Robert Bohn, Thomas Wegener Friis & Michael F. Scholz (red.): Østersøområdet fra Anden Verdenskrig til den Kolde Krig, Middelfart 2007, s. 83-104.
- Christmas-Møller, Wilhelm: *Obersten og kommandøren. Efterretningstjeneste, Sikkerhedspolitik og Socialdemokrati, 1945-1955*, København 1995.
- Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS): *Danmark under den kolde krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1989*, København 2005.
- Ehlert, Hans, Christian Greiner, Georg Meyer & Bruno Thoß: *Die NATO-option, Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik 1945 bis 1956, band 3*, München 1993.
- Fink, Troels: *Forhandlingerne mellem Danmark og Tyskland i 1955 om de slesvigske mindretal*, København 2001.
- Greiner, Christian: "Die militärstrategische Lage Westeuropas und Westdeutschlands aus der Sicht westdeutscher Militärs", Franz Knipping & Klaus-Jürgen Müller (red.): *Aus der Ohnmacht zur Bündnismacht. Das Machtproblem in der Bundesrepublik Deutschland 1945-1960*, Paderborn 1995, s. 155-168.
- Hansen, Hans Schultz & Henrik Skov Kristensen: "Mindretal og flertal i Nordslesvig 1945-1955": Jørgen Kühl (red.): *København-Bonn erklæringerne 1955-2005*.
- De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning*, Haderslev 2005.
- Hansen, Peer Henrik & Jakob Sørensen: *Påskekrisen 1948. Dansk dobbeltspil på randen af den kolde krig*, København 2000.
- Hansen, Peer Henrik: "Danmark – Østersøens portner under den kolde krig" Robert Bohn, Thomas Wegener Friis & Michael F. Scholz (red.): *Østersøområdet. Fra anden verdenskrig til den kolde krig*, Middelfart 2007, s. 137-164.
- Lars N. Henningsen (red.): *Sydslesvigs danske historie*, Flensborg 2013.
- Jensen, Bent: *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965*, Odense 1999.
- Jølstad, Anders: *Det tyske problem. Norsk sikkerhedspolitisk samarbeid med Vesttyskland 1955-1965*, Forsvarsstudier 5 1995.
- Klatt, Martin: "Sydslesvig og grænsen 1945-1955", Jørgen Kühl (red.): *København-Bonn erklæringerne 1955-2005. De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning*, Haderslev 2005, s. 197-218.
- Jørgen Kühl (red.): *En europæisk model? Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1945-2000*, Aabenraa 2002.
- Lammers, Karl Christian: *Hvad skal vi gøre med tyskerne bagefter? Det dansk-tyske forhold efter 1945*, Århus 2005.
- Lidegaard, Bo: *I Kongens navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-1958*, København 1996.

- Lippert, Otto og H.M. Lunding: *Stemplet fortroligt. Oberst H.M. Lundings erindringer*, København 1970.
- Mariager, Rasmus: *I tillid og varm sympati. Dansk-britiske forbindelser og USA under den tidlige kolde krig*, København 2006.
- Noack, Johan Peter: *Det danske mindretal i Sydslesvig 1948-1955. Bind 2*, Haderslev 1997.
- Olesen, Thorsten Barring & Poul Villaume: *I blokopdelingens tegn. Dansk udenrigspolitisk historie bind 5*, København 2005.
- Pedlow, Gregory: "The evolution of NATO strategy", Gregory Pedlow (red.): *NATO strategy documents, 1949-1969*, Historical Office, SHAPE 1997, s. 9-25.

NOTER

- 1 Artiklen er skrevet af Jesper Thestrup Henriksen, men efter fagfællebedømmelsen er den tilrettet af leder af Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Mogens Rostgaard Nissen.
- 2 For en diskussion af dette, se Kühl 2002. For en diskussion af den såkaldte "ny begyndelse" for det danske mindretal, se Kühls bidrag i Henningsen, red. 2013, s. 237ff.
- 3 Akter fra det såkaldte "lukkede arkiv" blev udgivet i 2001, da Troels Finks kilde-samling til internt brug fra 1959, blev genudgivet af Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. De såkaldte Fortrolige Skabssager var dog ikke en del af denne udgivelse. Fink 2001.
- 4 ADCB: P398, Karl Christiansen.
- 5 I denne artikel er "Tyskland" det samme som "Vesttyskland".
- 6 Olesen & Villaume 2005, s. 14.
- 7 Dette synspunkt er også fremført i DIIS 2005, bd. 1, s. 333. Se også Lammers 2005.
- 8 Se hertil Hansen 2007.
- 9 Mariager 2006.
- 10 For yderligere vedr. den såkaldte "Påskekrise" i 1948, se: Hansen og Sørensen 2000.
- 11 Mariager 2006, s. 207.
- 12 Olesen & Villaume 2005, s. 162-163.
- 13 Pedlow 1997, s. 15.

- Schubert, Klaus von: "Sicherheitspolitik und Bundeswehr", Wolfgang Benz (red.): *Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 1. Politik*, Frankfurt am Main, 1989, s. 279-323.
- Villaume, Poul: *Allieret med forbehold, Danmark, NATO og Den kolde Krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961*, København 1995.
- Witte, Jørgen: "København-Bonn erklæringerne. Den statspolitiske baggrund", Jørgen Kühl (red.): *København-Bonn erklæringerne 1955-2005. De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning*, Haderslev 2005.

- 14 Olesen & Villaume 2005, s. 174.
- 15 Greiner 1995, s. 163.
- 16 RAK: UM, LA FSS: 105.I.1.a, "Notat om de militære NATO-myndigheders bedømmelse af NATO's forsvarsmuligheder i de kommende år", 10.11.1954, s. 3.
- 17 Se hertil: Ehlers, Greiner, Meyer og Thoß. 1993.
- 18 Olesen og Villaume, 2005, s. 171.
- 19 RAK: UM, LA FSS, 105.I.1.a: unavngivet følgebrev til "notat om de militære NATO-myndigheders bedømmelse af NATO's forsvarsmuligheder i de kommende år", 10.11.1954; Se også: Villaume 1995, s. 237.
- 20 RAK: FE, Diverse 1942-66: "Referat af møde med viceadmiral Heye, onsdag d. 4/5 i Bremerhafen", 11.5.1949.
- 21 RAK: FE: Diverse 1942-66: "Supplerende oplysninger vedr. HEYE's virksomhed", 31.8.1949.
- 22 RAK: FE: Diverse 1942-66: "Forskellige oplysninger vedr. tyske officerers delta-gelse i udarbejdelse af operationsplaner for Vesteuropa", 29.9.1949.
- 23 RAK: FE: Diverse 1942-66: "Die Rolle der westlichen Seemacht in einem Krieg gegen Russland" 6.1952.
- 24 RAK: FE: Diverse 1942-66: "Rapport vedr. møde i Bremen/Bremerhafen – 28-29/12 1950", 3.1.1951. Se også Greiner, 1995.

- 25 RAK: FE, Diverse 1942-66: "Rapport vedr. møde i Bremen/Bremerhafen – 28-29/12 1950", 3.1.1951.
- 26 RAK: FE, Diverse 1942-66: "Die Rolle der westlichen Seemacht in einem Krieg gegen Russland" 6.1952; se også: Jølstad 1995, s. 12.
- 27 Jf. Ehlers, Greiner, Meyer og Thoß 1993.
- 28 RAK: FE, Diverse 1942-66: "Meddelelse vedr. net 'T'", 24.11.1948. Se i øvrigt: Lippert & Lunding 1970, s. 148.
- 29 ADCB: P398, pk. 12: Unavngiven beskrivelse af forløbet, underskrevet Massoth, udateret.
- 30 ADCB: P398, pk. 12: Unavngiven beskrivelse af forløbet, underskrevet Massoth, udateret; samt samme sted: Brev, Massoth til Jansen, 29.5.1954.
- 31 ADCB: P398, pk. 12: Brev, Massoth til Jansen, 29.5.1954; samt samme sted: Brev, Bøgholm til Massoth, 29.6.1954.
- 32 PA AA: B23, nr. 47: "Aufzeichnung. Betr.: Besuch Dänischer Politiker in Bonn", 14.7.1954., s. 1.
- 33 Ibid., s. 2-3.
- 34 PA AA: B11, nr. 667: "Bericht nr. 920/54: Der konservative Folketingsabgeordnete Bøgholm über Gespräche mit CDU-Politikern in Bonn", 29.7.1954.
- 35 ADCB: P398, pk. 12: oversættelse af Bøgholms kronik af 26.7.1954, udateret.
- 36 Se i øvrigt Jølstad 1995, s. 12.
- 37 PA AA: B23, nr. 47: "Aufzeichnung. Betr.: Besuch Dänischer Politiker in Bonn", 14.7.1954.
- 38 ADCB: I61, 88.11: "Aktive Grenzpolitik der Landesstelle für Heimatdienst", 30.8.1947 og Noack 1997, s. 415-437.
- 39 Se også Noack, 1997, s. 517-518.
- 40 PA AA: B23, nr. 47: "Aufzeichnung. Betr.: Besuch Dänischer Politiker in Bonn", 14.7.1954, s. 4.
- 41 Noack 1997, s. 518.
- 42 Se hertil Hansen og Kristensen 2005, s. 125-196.
- 43 Noack 1997, s. 488-489.
- 44 Noack 1997, s. 488.
- 45 Olesen & Villaume 2005, s. 286.
- 46 PA AA: B11, nr. 667: telegram til Diplogerma Paris, 21.10.1954. Se også Noack 1997, s. 496.
- 47 Noack 1997, s. 495-496.
- 48 ADCB: P398, pk. 12: Unavngiven beskrivelse af forløbet, underskrevet Massoth, udateret, s. 2.
- 49 RAK: UM, LA FSS: 7.Y.103: referat af møde i det Sønderjydske udvalg, 30.4.1952, s. 5.
- 50 RAK: UM LA, FSS: ad 7.Y.36: "Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn", 12.1.1955, s. 10.
- 51 Ibid., s. 7.
- 52 Ibid.
- 53 Noack 1997, s. 498-499.
- 54 Ibid., s. 500.
- 55 Se f.eks. RAK: UM LA, FSS: ad 7.Y.41.a, "Samtale i det britiske Udenrigsministerium den 20. November 1946", s. 2, 21.11.1946.
- 56 Det var også en meget tungtvejende overvejelse da aftalen om Kiel-erklæringen og Københavns-notatet blev indgået i 1949. Se herom ved Klatt 2005.
- 57 ADCB: P398, pk. 12: Unavngiven beskrivelse af forløbet, underskrevet Massoth, udateret.
- 58 Se indrapporteringer fra Udenrigsministeriets Pressetjeneste i RA: UM, LA GS: 105.I.8.s/4, der giver et godt overblik over den internationale debat. Se i øvrigt: Greiner 1995, s. 164.
- 59 Schubert 1989, s. 280-281.
- 60 Noack 1997, s. 506.
- 61 Ibid., s. 500-502.
- 62 PA AA: B23, nr. 47: "Gesprächsunterlagen für den Besuch den Königl.Dänischen Staatsminister H.C. Hansen am 29. Marz 1955", s. 2.
- 63 RAK: UM LA, FSS: ad 7.Y.41.a: "Referat. Møde med repræsentanter for de dansk-sindede sydslesvigere", 8.2.1955, s. 2.
- 64 ADCB: P398, pk. 12: Unavngiven beskrivelse af forløbet, underskrevet Massoth, udateret; se også Noack, 1997, s. 517.
- 65 PA AA: B23, nr. 47: "Ergebniss der dänisch-deutschen Besprechungen über die Rechte der beiderseitigen Minderheiten", 3.1955, s. 2.
- 66 PA AA: B23, nr. 47: "Abschluss der deutsch-dänischen Minderheitenverhandlungen", 25.3.1955.

Zusammenfassung

Die Darstellung der Aufnahme Deutschlands in die NATO-Allianz wurde in Dänemark häufig mit einer Lösung der Minderheiten-Frage in Südschleswig verbunden als dänische Forderung, bevor man die deutsche NATO-Mitgliedschaft unterstützen wollte. Der Focus richtete sich oftmals auf die dänische Regierung und den Einsatz anderer dänischer Politiker. In diesem Artikel wird dafür argumentiert, dass es sich um gemeinsame deutsch-dänische sicherheitspolitische Interessen dreht in einer engen verteidigungspolitischen Zusammenarbeit der beiden Länder. So war es naheliegend, die Minderheitenprobleme auf beiden Seiten der Grenze zusammen mit der Aufnahme Deutschlands in die NATO zu lösen. Es drehte sich um Interessen, die besonders durch konservative dänische und deutsche Parlamentarier wahrgenommen wurden in vorbereitenden Gesprächen vor dem entscheidenden NATO-Gipfeltreffen in Paris.

En sønderjysk skolestrejke 1951

Da forældre og skolenævn i Terkelsbøl ville beholde lærerinde med nazistisk fortid

AF ERIK NØRR

I dagene fra den 15.-19. september 1951 holdt forældrene næsten samtlige skolebørn hjemme fra undervisningen i Terkelsbøl Skole, da de ønskede at beholde en lærerinde, som havde været vikar på skolen i halvandet år. Tønder Amts Skoledirektion og Undervisningsministeriet ville derimod ikke ansætte lærerinden på grund af hendes forhold under krigen. Konflikten belyser både de særlige forhold i det nationalt blandede skoledistrikt, forholdet mellem lokale og regionale myndigheder og vanskelighederne i tidens sønderjyske skolevæsen med at skaffe lærere.

Skolestrejken i Terkelsbøl i september 1951 var kulminationen på en konflikt mellem forældrene og de lokale skolemyndigheder på den ene side og de overordnede skolemyndigheder, amtsskolekonsulent, amtsskoleinspektion og Undervisningsministeriet, på den anden side. Artiklen har til formål at belyse de forskellige aktørers bevæggrunde og handlinger. Herunder bliver det undersøgt, hvilken indflydelse de nationale forhold i grænsesognet Tinglev, den herskende lærermangel samt holdningen omkring 1950 til lærere, som havde samarbejdet med nazismen og tyskerne under Anden Verdenskrig, fik for lærerindens ansættelse i den kommunale skole. Den lokale sag fra skolens hverdag i Terkelsbøl kan således belyse en række centrale spørgsmål både vedrørende lærerrekrutering og retsopgørets betydning for skolevæsenet i begyndelsen af 1950'erne. Sidst i artiklen behandles spørgsmålet om, hvordan det lykkedes at få strejken afblæst, og hvad der senere skete med lærerinden.

Skolestrejken og dens baggrund belyses af omfattende journalsager i Tønder Amts Skoledirektions arkiv. Heri findes bl.a. amtsskolekonsulent S.C. Brejls dagbogsnotater fra de dage, hvor skolestrejken fandt sted. Da der fra de lokale skolemyndigheders side flere gange indsendes klager til Undervisningsministeriet, findes der også en større journalsag i ministeriets arkiv om konflikten. Dette betyder, at sagen både kan belyses fra lokalt, regionalt og centralt hold. Flere af skolemyndighedernes forhandlingsprotokoller er bevaret. Dette gælder både Tønder Amts Skoledirektion, Tinglev Sogns Skolekommission og Tinglev